

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
“ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ”

Фурман Василь Миколайович

УДК 368:339.13

**СТРАХОВИЙ РИНОК В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ
СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ**

08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”.

Науковий консультант доктор економічних наук, професор
Барановський Олександр Іванович,
ДУ “Інститут економіки та прогнозування
НАН України”, завідувач відділу досліджень розвитку
та регулювання фінансових ринків.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Базилевич Віктор Дмитрович,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка,
декан економічного факультету,
завідувач кафедри економічної теорії;

доктор економічних наук, професор
Онишко Світлана Василівна,
Національний університет державної
податкової служби України,
професор кафедри державних фінансів;

доктор економічних наук, професор
Юрій Сергій Ілліч,
Тернопільський державний економічний університет,
ректор, завідувач кафедри фінансів.

Провідна установа Одеський державний економічний університет
Міністерства освіти і науки України,
кафедра фінансів (м.Одеса).

Захист відбудеться “21” червня 2006 р. о 14 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01 в ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за адресою: 01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий “20” травня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Левчук Н.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Безперервний науково-технічний прогрес, поступальне зростання виробництва товарів і надання послуг, прирощення накопичуваного суспільного багатства, розширення переліку і збільшення ймовірності техногенних, економічних і соціальних ризиків, що загрожують його збереженню і примноженню, підвищення тяжкості їхніх наслідків, а також ринкова трансформація соціально-економічного розвитку потребують адекватного вдосконалення страхових відносин суспільства, створення масштабної і ефективної системи страхових фондів, формування конкурентоспроможних національних страхових ринків.

Актуальність теми. Страховий ринок є однією з найважливіших складових фінансової безпеки. Без розвинутого страхового ринку неможливо забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення, убезпечення різних сфер його життєдіяльності. Проте сьогодні в Україні страховий ринок перебуває лише в стадії становлення, а його розвиток супроводжується численними проблемами економічного, нормативно-правового, організаційно-методологічного, інформаційно-аналітичного, кадрового і технологічного характеру. Чинне законодавство, що регламентує функціонування страхового ринку, не є логічно завершеним. Бракує й необхідних методичних розробок для підвищення ефективності діяльності страхових компаній. Часта зміна регуляторів страхового ринку не сприяла формуванню в Україні дієвої системи страхового нагляду. Відчувається брак кваліфікованих фахівців страхової справи, а також ґрунтовних наукових досліджень і аналітичних матеріалів із страхової проблематики. Немає чіткого бачення стратегічного розвитку вітчизняного страхового ринку та його окремих складових.

Розв'язання цих проблем багато в чому залежить від застосування під час дослідження страхової тематики системного підходу, який уможливило створення наукових основ для комплексного вивчення страхового ринку та його окремих складових і забезпечує не лише теоретико-методологічні розробки, а й підготовку конкретних методичних і практичних рекомендацій щодо розв'язання нагальних проблем страхової галузі. Для реалізації ж системного підходу до такого дослідження необхідно забезпечити насамперед з'ясування теоретико-методологічних засад страхування, його функціонального призначення й принципів організації, місця і ролі в соціально-економічних процесах, генезису й тенденцій розвитку страхового ринку та його зв'язку і взаємообумовленості з іншими сферами життєдіяльності держави, функціонування суб'єктів господарювання і життя населення.

Окремі аспекти теоретико-методологічного обґрунтування сутності страхування і страхового ринку розглядаються у працях таких західних фахівців, як В. Берг, А. Вагнер, Дж. Глаубер, С. Маккі, А. Манес, К. Маркс, М. Міранда, П. Мюллер, В. Нордхаус, К. Пфайффер, М. Ротшильд, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, У. Хаасен, Р. Холлі, П. Шиміковський, Х-П. Шиміковський та ін.

Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад страхової діяльності зробили такі вчені України і ближнього зарубіжжя, як В.Д. Базилевич,

О.І. Барановський, Н.М. Внукова, К.Г. Воблий, О.О. Гаманкова, Т.Є. Гварліані, О.А. Гвозденко, В.Б. Гомелля, Н.Б. Грищенко, О.Д. Заруба, О.М. Зубець, М.С. Клапків, В.В. Корнєєв, Л.А. Орланюк-Малицька, С.С. Осадець, В.К. Райхер, Л.І. Рейтман, Т.А. Ротова, А.С. Руденко, В.І. Серебровський, К.Є. Турбіна, Т.А. Федорова, В.В. Шахов, Я.П. Шумелда, Р.Т. Юлдашев, С.І. Юрій, С.Ю. Янова та ін.

Проте й досі немає усталеного підходу до визначення природи страхування та його функцій й принципів організації, формування й використання страхового фонду; обґрунтованого аналізу сутності, потреби, можливості й реальної ємності страхового ринку, його сегментації та основних тенденцій розвитку. Багато аспектів державного регулювання страхового ринку в теоретичному й методологічному плані досліджені недостатньо. В Україні бракує досліджень, присвячених обґрунтуванню теоретико-методологічних засад страхового бізнесу. Недостатньо дослідженими залишаються методичні підходи до оцінки руху фінансових ресурсів і фінансового стану страхових компаній, фінансового управління і контролю. Мало й ґрунтовних досліджень щодо визначення стратегічних напрямів розвитку страхового ринку в цілому і його окремих суб'єктів.

Значущість і логічна незавершеність розробки теоретико-методологічних, організаційно-правових, інформаційно-аналітичних і кадрових засад формування страхового ринку й визначення стратегічних напрямів його розвитку зумовили вибір теми, визначили мету, завдання, зміст дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту економіки та прогнозування НАН України за темою “Розвиток банківської системи України” (№ДР 0104U004491), в межах якої автором уточнено причини інтеграції банківського і страхового капіталу, визначено передумови, напрями, а також наявні й потенційні наслідки розвитку взаємодії комерційних банків і страхових компаній в Україні; Київського національного економічного університету (КНЕУ) Міністерства освіти і науки України за темою “Управління фінансами підприємств та розвиток страхового ринку” (№ДР 101V009213), в межах якої автором поглиблено обґрунтування специфічних особливостей страхування, його функцій й принципів; засад побудови системи оподаткування страхової діяльності, принципів стратегічного управління в страхових компаніях; уточнено природу страхового ринку і сутність його державного регулювання; удосконалено на основі виокремлених ознак класифікації страхування, перестрахування, страхових ризиків і страхових ринків; обґрунтовано основні стратегічні напрями розвитку вітчизняного страхового ринку, а також напрями формування ефективної стратегії розвитку страхових компаній в Україні; Київського національного торговельно-економічного університету Міністерства освіти і науки України за темою “Методологічні аспекти підвищення ефективності функціонування страхового ринку України” (№ДР 010U000920), в межах якої автором уточнено теоретичні підходи до визначення сутності страхових послуг і продуктів, місця і ролі страхування в соціально-економічних процесах.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад формування вітчизняного страхового ринку в умовах ринкової економіки й обґрунтування підходів до його стратегічного розвитку.

Для досягнення означеної мети ставились такі завдання:

з'ясувати економічну природу й уточнити поняття “страхування”, “страховий фонд” і “страховий ринок”;

визначити специфічні особливості, функціональне призначення, принципи страхування та його роль у соціально-економічних процесах;

обґрунтувати теоретико-методологічні засади страхування;

охарактеризувати сутність і специфічні особливості страхового ринку та його державного регулювання, узагальнити зарубіжну практику формування національних страхових ринків і виявити основні тенденції, закономірності й особливості у цій сфері;

висвітлити особливості формування й розвитку страхового ринку України та проблеми його становлення;

визначити стратегічні напрями розвитку вітчизняного страхового ринку;

обґрунтувати напрями стратегічного розвитку вітчизняних страхових компаній, організацію в них стратегічного управління;

розкрити зміст і основні складові фінансової стратегії страховика.

Об'єктом дослідження є процеси становлення і стратегічного розвитку українського страхового ринку.

Предмет дослідження становлять теоретичні й практичні проблеми формування і функціонування страхового ринку в Україні в умовах реформування національної економіки.

Методи дослідження. Методологічною базою теоретичних досліджень є діалектичний метод наукового пізнання й системний підхід до вивчення економічних і соціальних явищ, зокрема фундаментальні положення економічної теорії, макро- та мікроекономіки, економічного аналізу і прогнозування, теорії фінансів, менеджменту. При постановці й розв'язанні поставлених у дисертації завдань застосовувалися методи наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу, історичний та інші методи пізнання соціально-економічних явищ, об'єктів і процесів – для формулювання наукових положень і уточнення термінологічного апарату щодо страхування й страхового ринку та їхніх окремих складових; економіко-статистичні методи збору та обробки інформації, зокрема вибіркового дослідження, групування, статистичного порівняння середніх і відносних величин, експертних оцінок – при дослідженні стану і тенденцій розвитку світового й вітчизняного страхових ринків; методи моделювання, формалізації, кореляційного аналізу – в процесі побудови економіко-математичних моделей щодо визначення зміни ситуації в страховій галузі; максимізації прибутку, оптимізації інвестиційного портфеля й стабілізації грошового потоку страхових компаній; методи прогнозування – для визначення параметрів стратегічного розвитку страхової компанії; соціального моніторингу (неформальні інтерв'ю, експертні опитування) – для забезпечення інформаційної бази щодо оцінки трансформацій страхового ринку та

аналізу ефективності його державного регулювання; інституціонального аналізу – для дослідження взаємозв’язку і взаємозумовленості формальних і неформальних інститутів у формуванні страхового ринку, оцінки впливу інституційних чинників на ефективність його функціонування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних основ становлення й стратегічного розвитку страхового ринку в Україні. Найсуттєвіші результати дослідження, які містять наукову новизну, полягають ось у чому:

вперше:

– введено у науковий термінологічний обіг і дано визначення понять:

“страхова політика” – як складової економічної політики уряду, системи заходів щодо забезпечення страхового захисту, управління формуванням і використанням страхових фондів; впровадження обов’язкового страхування; регулювання діяльності учасників страхового ринку й підвищення ефективності їхнього функціонування; підготовки кадрів; регламентації інтеграційних процесів у сфері страхування;

“страховий потенціал регіонів” – як реального обсягу страхових послуг; наявних і потенційних можливостей регіонального страхового ринку, наявності чинників надання страхових послуг, забезпеченості його ресурсами;

“фінансовий механізм страхування” – як порядку і умов формування й використання коштів страхових фондів; сукупності фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і методів регулювання процесів і відносин у сфері страхування;

– доведено необхідність заміни нинішньої (значної мірою – перерозподільної) моделі функціонування вітчизняного страхового ринку, яка вважає пріоритетом страховика, орієнтована на масове споживання стандартизованих страхових продуктів, по суті ігнорує діяльність страхових брокерів і консультантів, на нову, ефективнішу (клієнтоорієнтовану), що відповідатиме потребам розвитку реального страхування і базуватиметься на динамічно зростаючому платоспроможному попиті клієнтів, враховуватиме індивідуальні особливості й потреби споживачів страхових послуг, передбачатиме розвиток страхового посередництва, трансформацію ринкової ідеології й удосконалення механізму управління страховим ринком;

– обґрунтовано, що стратегічний розвиток страхового ринку має базуватися тільки на органічному поєднанні формування й реалізації стратегій розвитку ринку в цілому та його галузевих і регіональних сегментів, окремих страхових компаній і посередників, саморегульованих організацій, систем управління продажем з урахуванням вступу України до СОТ і подальшої лібералізації ринку фінансових послуг; перерозподілу ролей на світовому ринку, реорганізації бізнесу найбільших страхових операторів; конвергенції та інформатизації фінансових ринків, що створюють нові напрями розвитку страхової справи; реформи законодавства України у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування, страхування, банківської справи, антимонопольного регулювання та в інших сферах, що зумовлює нові правила ведення страхового бізнесу; формування професійної інфраструктури страхового

ринку (інститутів незалежних експертів-оцінювачів, страхових брокерів, актуаріїв тощо); євроінтеграційних устремлінь України;

– аргументовано, що фінансова стратегія страховика має матеріалізуватися у формуванні його фінансового потенціалу, під яким слід розуміти: 1) максимально можливий фінансовий результат за умови: наявності капіталу, достатнього для забезпечення ліквідності й фінансової стійкості; можливості залучення капіталу в обсязі, необхідному для реалізації ефективних проектів; рентабельності вкладеного капіталу; наявності ефективної системи управління фінансами, що забезпечує прозорість поточного і майбутнього фінансового стану; 2) сукупність власних і залучених фінансових ресурсів як умови й результату наявного і потенційного функціонування, основи забезпечення самофінансування і платоспроможності, інвестиційної привабливості й забезпечення конкурентоспроможності страхової компанії;

– запропоновано методичний підхід до оцінки рівня фінансового потенціалу страхової компанії, що передбачає: визначення рівнів фінансового потенціалу страхової компанії та їхніх характеристик; його інтегральну рейтингову оцінку за фінансовими показниками (на підготовчому етапі розробляється система фінансових показників, за якими здійснюватиметься оцінка, а також визначення порогових значень показників для віднесення їх до того чи іншого рівня фінансового потенціалу; на розрахунковому етапі здійснюється розрахунок значень фінансових показників страхової компанії, що характеризують рівень фінансового потенціалу; формування кривої фінансового потенціалу і визначення його рівня; зіставлення отриманих значень фінансових коефіцієнтів із шкалою, що характеризує рівні фінансового потенціалу за фінансовими коефіцієнтами) та за критерієм “можливість залучення додаткового капіталу”, що визначається ступенем привабливості страхової компанії для потенційного інвестора;

набули подальшого розвитку:

трактування природи страхування як інституційної форми економічних відносин; платної системи фінансової компенсації фізичним та юридичним особам; дієвого інструменту реалізації соціальної політики держави й основи системи соціального захисту населення; специфічної галузі;

визначення специфічних особливостей страхування за рахунок виокремлення таких із них, як його базування на феномені неприязні до ризику; поєднання окремими його видами відразу кількох функцій; значна схильність учасників страхового ринку до утворення монополій; надання страхового захисту на випадок настання комплексної трьохелементної події (виникнення небезпеки, завдання шкоди і причинного зв'язку між ними); виключна індивідуальність попиту на страхові послуги; позбавлення можливості створення і безпосереднього демонстрування товару; одночасне перебування в статусі об'єкта і суб'єкта державного регулювання; винятковий (неординарний) характер відносин; найінформаційніше насичений і найінформаційніше залежний види бізнесу;

обґрунтування таких функцій страхування в системі економічних і фінансових відносин суспільства, як виробнича (робить економічно неруйнівною капітальну цінність) й репресивна (стримує випадкові небезпеки при їхньому настанні чи

обмежує силу їхньої дії з огляду на отримання страховиком права регресу до винної сторони);

уточнення принципів страхування за рахунок виокремлення таких із них, як свобода договору (що є сукупністю таких принципів, як свобода укладання і свобода сторін у визначенні змісту договору страхування), еквівалентності (виражає не лише вимогу рівноваги між доходами і витратами страхової компанії, а й забезпечення рівноправності страховиків і страхувальників, підтримання рівноправних і довірчих відносин страховика з будь-яким страхувальником), відплатності страхової послуги (передбачає, що надання страхового захисту відбувається тільки на платній основі), солідарності (поєднання зусиль страхувальників для вирівнювання втрат), обов'язковості (передбачає, що страхувальник зобов'язаний вносити страхові платежі за чинними ставками за майно, що підлягає страхуванню, а страховик – виплачувати страхове відшкодування в усіх передбачених страхових випадках на суворо обумовлених умовах);

визначення сутності страхового ризику як конкретного страхового випадку; ймовірності настання збитку; передбачуваної події; частини вартості майна, не охопленої страхуванням; відповідальності страховика; об'єкта страхування; виду відповідальності;

з'ясування сутності страхового фонду як матеріально-речового носія категорії страхування, представленого резервами грошових коштів і матеріальних засобів, що формуються за рахунок внесків учасників страхових відносин, коштів державного бюджету, добровільних відрахувань коштів, пожертв і деяких інших специфічних платежів, і призначеного для відшкодування збитків на випадок настання страхових подій, а також забезпечення соціального, пенсійного і медичного страхування;

тлумачення природи страхового ринку як регульованої системи стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, які матеріалізуються у страхових, перестраховальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню;

уточнення підходів до формування стратегії страховика в умовах сучасного страхового ринку з огляду на необхідність адекватної відповіді на стратегічні виклики; економічної оцінки ефективності управлінських рішень; внесення до в неї взаємопов'язаних завдань із ринкового позиціонування й внутрішнього реформування страховиків; впровадження систем корпоративного управління і ризик-менеджменту; відповідності функціонування страховика національним і міжнародним стандартам;

удосконалено:

класифікацію видів страхування на основі виокремлення таких класифікаційних ознак, як первинність (первинне, вторинне); періодичність (одноразове, постійно поновлюване, багаторазове); відкритість (відкрите (конкурентне), кептивне); статті балансу (страхування активів, страхування пасивів, страхування

доходів); вартість інтересу (неповне, повне, надмірне); кратність (одинарне, подвійне); традиційність (традиційне, специфічне);

класифікацію різновидів перестраховування з огляду на виділення таких класифікаційних ознак, як універсальність (усіх видів покриття, що надаються прямим страховиком; спеціалізоване (певних категорій ризиків); ставлення до ризиків (активне (прийняття ризиків для покриття чи продаж страхових гарантій), пасивне (передача ризиків чи придбання страхових гарантій)); первинність (первинне, вторинне); традиційність (традиційне, альтернативне); класичність (класичне перестраховування, псевдоперестраховування);

класифікацію типів страхових ризиків з урахуванням вирізнення таких класифікаційних ознак, як значення (основні, додаткові); об'єктивність (об'єктивні, суб'єктивні); прояв (одномоментні, повторювані); однорідність (однорідні, неоднорідні); вимірність (вимірювані, не вимірювані); зумовленість (ризики випадкових збитків, ризики змін, ризики помилок); управління (ті, що поглинаються; ті, що розподіляються; ті, що попереджаються);

класифікацію страхових ринків, застосовуючи такі класифікаційні ознаки, як повноцінність (повноцінний, обмежений); насиченість (насичений, ненасичений); консолідація (консолідований, неконсолідований); стан (стабільний; такий, що динамічно розвивається; депресивний); структуризація (структурований, неструктурований); технологічність (традиційний, он-лайнний);

класифікацію стратегій страхових компаній на підставі вибору таких класифікаційних ознак, як поведінка (концентрації, упередження); життєвий цикл страхової компанії (розвитку, удосконалення діяльності, скорочення діяльності, ліквідації); взаємодія суб'єктів страхового бізнесу (кооперативної солідарності, компромісного співробітництва).

Практичне значення одержаних результатів. Науково-методичні результати дослідження впроваджено в практику роботи органів державної влади й управління, саморегульованих організацій, страхових компаній і в навчальний процес ВНЗ.

При підготовці відповідних змін до чинного законодавства використано пропозиції дисертанта щодо необхідності приділення серйозної уваги страхуванню у програмах соціально-економічного розвитку на середньо- і довгострокову перспективу; прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законів України про обов’язкове страхування” щодо обмеження кількості необґрунтованих видів обов’язкового страхування; розширення можливих підстав для встановлення розмірів страхових премій і страхових сум (в силу закону, нормативного акта чи договору страхування); змін до Закону України “Про страхування” щодо права страхувальника на вільний вибір страховика; внесення змін до законів України “Про страхування”, “Про захист економічної конкуренції” і “Про захист прав споживачів” щодо запровадження норм, які встановлюють відповідальність за порушення вільної конкуренції на страховому ринку; чіткішого унормування повноважень Держфінпослуг (довідка Комітету з питань фінансів і банківської діяльності Верховної Ради України від 17.03.06 № 06–10/10–210).

Результати дисертаційного дослідження щодо уточнення сутності й змісту державного регулювання страхового ринку; розширення завдань державного регулювання національного страхового ринку з огляду на всебічну глобалізацію світового страхового господарства, розширення транскордонної торгівлі страховими і перестраховими послугами, внесення страхових послуг до переліку видів послуг, міжнародну торгівлю якими регулюють норми і правила СОТ; посилення контролю за фінансовою стійкістю вітчизняних страхових компаній; основних напрямів стратегічного розвитку національного страхового ринку використані в практичній діяльності Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (довідка від 31.01.06 №794/03–8).

Пропозиції дисертанта щодо створення Всеукраїнського центру врегулювання збитків, який має повноваження з екстреного обслуговування автовласників при дрібних та середніх ДТП, у яких не було завдано шкоди життю й здоров'ю громадян, враховані Моторно-транспортним страховим бюро України при розробленні заходів щодо удосконалення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів (довідка МТСБУ від 19.01.06 № 293/1).

Запропоновані дисертантом підходи до удосконалення кадрової політики на страховому ринку України (зокрема пропозиції щодо переліку спеціальностей, за якими навчальним закладам різних рівнів акредитації доцільно здійснювати підготовку кадрів для страхових компаній; умов формування висококваліфікованого професорсько-викладацького складу; проведення регулярних семінарів, курсів із підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів страхових компаній з різних питань страхової діяльності; порядку розроблення навчальних програм для кожної категорії страхових спеціалістів, якому має передувати визначення необхідних компетенцій (рівень знань, навичок, переконань, моделей поведінки), притаманних цим категоріям; розроблення методів розвитку необхідних компетенцій; знаходження механізмів адекватної оцінки ступеня їх розвитку; використання моделей компетенцій) використані в практиці роботи Центру підготовки і перепідготовки кадрів та інформаційно-аналітичного забезпечення страхової діяльності (довідка Центру від 27.01.06 № 07).

Окремі положення, викладені в дисертаційному дослідженні, використовуються у КНЕУ при викладанні дисциплін “Страхування” та “Страхові послуги” (довідка КНЕУ від 17.01.06).

Підготовлені дисертантом методичні засади розроблення стратегії діяльності страхових компаній на страховому ринку (формування дієвої політики у сфері продажу, маркетингу, персоналу, регіонального розвитку, комп'ютерних технологій), планові показники розвитку системи АСТ “Вексель” до 2010 року й ієрархія напрямів страхової діяльності використовуються в діяльності Товариства (довідка АСТ “Вексель” від 27.01.06 № 93).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею, де поглиблено теоретичну концептуалізацію страхування і страхового ринку, проведено комплексний аналіз закономірностей, особливостей та проблем його формування і обґрунтовано пропозиції щодо його стратегічного розвитку.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях, зокрема: III Міжнародному Ялтинському форумі учасників страхового ринку (Ялта, 2003), всеукраїнських науково-практичних конференціях “Розвиток грошово-кредитних відносин в Україні” (Київ, 2004), “Фінансово-економічні проблеми розвитку підприємництва в Україні” (Київ, 2005), науково-практичній конференції “Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні” (Київ, 2004), Міжнародних науково-практичних конференціях “Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання” (Київ, 2005), “Наука та інновації – 2005” (Дніпропетровськ, 2005), “Формування нової парадигми страхування” (Київ, 2005), II Міжнародній Карпатській страховій конференції (Яремча, 2006).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 35 наукових працях загальним обсягом 27,03 д.а., у т.ч. індивідуальній монографії обсягом 17,2 д.а. і 22 статтях у фахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 349 найменувань на 24 сторінках, 4 додатків на 5 сторінках. Основний текст роботи викладено на 431 сторінці, де є 49 таблиць на 31 сторінці й 6 рисунків на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі “Теоретико-методологічні засади страхування” на основі комплексного підходу визначено соціально-економічну сутність страхування, з’ясовано його специфічні особливості, розкрито функціональне призначення й принципи, окреслено його роль у соціально-економічних процесах, систематизовано теоретико-методологічне обґрунтування категорії страхування. За результатами огляду теоретичних концепцій страхування зроблено наукові узагальнення і висновки.

З’ясовано, що в економічній літературі й сьогодні немає однозначного трактування сутності страхування. Спектр же думок щодо цього дуже широкий. Причому численні визначення можуть бути згруповані таким чином: страхування як вид діяльності; галузь економіки; економічна категорія (сукупність відносин: суспільно-виробничих, економічних, майнових, грошових, соціальних, перерозподільних); форма розподілу ризиків і фінансовий спосіб контролю за ними; спосіб відшкодування збитків, цінностей чи дії випадку; вид безповоротного споживання частини майна; процеси формування (система заходів, методи створення) цільових грошових фондів і використання ресурсів; стратегічний чинник розвитку фінансово-господарських відносин; необхідний елемент соціально-економічної системи суспільства; найважливіший стабілізатор процесу суспільного відтворення; форма забезпечення господарського життя; форма фінансового посередництва; вид бізнесу; господарська установа; вид фінансових послуг; певна операція; господарське явище, інструмент економічної політики.

Водночас саме характеристика страхування як економічної категорії є наріжною для з’ясування його природи, визначення споріднених і відмінних рис з іншими економічними категоріями, а отже є відправною точкою для проведення системного дослідження цього одного з найважливіших соціо-економічних явищ.

Страховання має свій економічний зміст і відповідні форми прояву, що більш характерно для окремої економічної категорії. Водночас наявні визначення страхування як системи тих чи інших відносин акцентують увагу на відшкодуванні витрат, збитків, завданих несприятливими подіями, шляхом виплати страхових сум і страхових відшкодувань. Проте, на думку дисертанта, такий підхід не відбиває усього спектра можливих страхових виплат, оскільки останні можуть провадитися і без настання несприятливих подій, а внаслідок закінчення, скажімо, дії договору накопичувального страхування життя.

Страхові відносини органічно вписуються в публічні (державні), корпоративні й міжнародні фінанси, кредитну систему, вторинний фінансовий ринок, зберігаючи і розвиваючи притаманну їм змістову й організаційну специфіку. Всю сукупність страхових відносин можна поділити на три групи: а) відносини, пов'язані з проявом специфічних страхових інтересів учасників страхування, визначенням його найзагальніших умов; б) відносини, пов'язані з формуванням страхового фонду; в) відносини, пов'язані з витрачанням коштів страхового фонду. Проте потреба у страхуванні, що існує об'єктивно не забезпечує автоматичного перетворення потенційного страхувальника у страхувальника реального. Потенційний страхувальник лише тоді вступає у страхові відносини, коли страховий інтерес буде ним усвідомлений. Але й наявність страхового інтересу не ідентична попиту на страхову послугу, бо для її придбання потенційний страхувальник має бути платоспроможним.

Оскільки страховики надають специфічні страхові послуги, розподіляють грошові кошти, беруть участь в обмінних процесах, а також певною мірою забезпечують виробниче й особисте споживання, страхування належить до стадій виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Науковий пошук дав можливість довести, що визначення страхування, які містяться в економічній і правничій літературі, розглядаючи його різні сторони й аспекти прояву, не дають повного уявлення про його сутність. А тому страхування треба розглядати як складне економіко-правове і соціальне явище.

На думку дисертанта, страхування, як економіко-правове і соціальне явище, є: інституційною формою економічних відносин із перерозподілу національного доходу, акумулювання, примноження й витрачання коштів страхового фонду, що будуються з урахуванням солідарності у розподілі й перерозподілі ризику, відповідності у забезпеченні необхідного захисту життя, здоров'я, працездатності населення, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та їхньої відповідальності перед третіми особами у разі завдання останнім шкоди;

платною системою фінансової компенсації фізичним та юридичним особам у ситуаціях, пов'язаних з економічними збитками, породжуваними об'єктивними чинниками, що будується з урахуванням як вірогідності несприятливої події, так і її можливих наслідків, а також згідно зі встановленими кваліфікованими умовами;

дієвим інструментом реалізації соціальної політики держави, основою системи соціального захисту населення;

специфічною галуззю як національної економіки, так і світового господарства.

Аргументовано доведено, що специфічні особливості страхування, про які йдеться в економічній літературі, не відбивають усіх його характерних ознак. До таких, на думку дисертанта, слід віднести також і те, що: страхування, як і більшість інших інструментів із поділу й трансферту ризиків, базується на феномені неприязні до ризику; страховий випадок як трьохелементну конструкцію і подію, що настала, треба кваліфікувати, як такий лише за наявності виникнення небезпеки, завдання шкоди і причинного зв'язку між ними; окремі види страхування поєднують відразу кілька функцій (наприклад ризикову і заощаджувальну); попит на страхові послуги є тільки індивідуальним; учасники страхового і перестрахового ринків мають значну схильність до утворення монополій; страхування одночасно є об'єктом і суб'єктом державного регулювання; інвестиційна діяльність страховиків має важливе значення в регулюванні макроекономічних процесів; страхування відповідає ступеню розвитку ринкових відносин у тій чи іншій країні і є одним із найбільш інформаційно насичених і інформаційно залежних видів бізнесу.

Встановлено теоретичну і практичну значущість класифікації страхування для страхувальників, страховиків, регуляторів ринку і держави в цілому. На думку дисертанта, для всебічного з'ясування властивих йому особливостей класифікація страхування має будуватися на основі використання таких класифікаційних ознак, як: галузь; організація; первинність; періодичність; спрямованість; страхове забезпечення; об'єкти страхування; статус страховика; форма проведення; обов'язковість; відкритість; техніка обґрунтування страхових тарифів, формування страхових резервів і управління ними; групи страхувальників; види страхових виплат; визначення страхових сум; статті балансу; коло страхувальників; тривалість; вартість інтересу; характер страхових ризиків; характер внесків; характер виплат; кратність; традиційність; реальність.

На основі аналізу підходів до визначення функціонального призначення страхування дисертантом обґрунтовано такі його функції, як ризикова (компенсаційна), накопичувальна (заощаджувальна, капіталотворна), попереджувальна (превентивна), стабілізуюча, виробнича, інвестиційна, бюджетозаміщувальна, контрольна й репресивна. Водночас, на думку дисертанта, для всебічної характеристики функціонального призначення страхування треба поряд із визначенням його наріжних засад виокремити й з'ясувати функції, притаманні окремим загально визнаним професійним учасникам страхового ринку, а також окремим видам страхування.

Запропоновано під організацією страхування розуміти комплекс заходів, що забезпечують захист різних категорій страхувальників за рахунок побудови специфічної фінансової системи. У цьому зв'язку слід розглядати передусім режим страхування, що відображає основні принципи взаємодії елементів системи.

Роль основоположних принципів страхування зводиться, з одного боку, до визначення об'єктивних можливостей об'єкта бути застрахованим, а з другого – до встановлення якісних і кількісних меж страхової відповідальності. Ось чому важливе значення для з'ясування природи страхування має визначення його принципів. З огляду на це дисертантом обґрунтовано, що страхування має здійснюватися

на принципах свободи договору, еквівалентності, концентрації коштів у страховому фонді, відплатності страхової послуги, солідарності, обов'язковості, добросовісності, повного відшкодування збитків, рівномірного розподілу ризиків. Водночас дисертант вважає, що, окрім загальних принципів, на яких має здійснюватися страхування, слід розрізняти й принципи формування його окремих складових, а також принципи функціонування страхових компаній та регулювання страхової діяльності.

Зазначено, що, поряд із визначенням принципів, важливе місце в оцінці режиму страхування має також і його функціональна (галузева) та організаційна структура. При цьому під функціональною (галузевою) структурою дисертант має на увазі структуру його видів, змістом якої є розподіл коштів страхових фондів відповідно до суспільно визнаної необхідності, ступеня втрати майна чи доходів і міри покриття дії різних груп ризиків. Під організаційною ж структурою треба розуміти упорядковану сукупність взаємопов'язаних суб'єктів страхування чи його інфраструктуру.

Наголошено, що страхування затребуване повною мірою лише за умови розвитку таких важливих ринкових інститутів, як банківська система і фондовий ринок. Разом з тим страхові компанії, беручи на себе ризики, забезпечують стійкість і надійність комерційним банкам, що, у свою чергу, відіграє не останню роль при позиціонуванні банківських продуктів.

Наведено пояснення різними економічними теоріями і течіями механізму функціонування страхування. При цьому предметом дослідження стали такі теорії і течії: класична економічна, трудова теорія вартості, неокласична економічна, граничної корисності чи маржиналізму, часткової рівноваги чи попиту, монетаризму, регульованого капіталізму чи кейнсіанська, інституціоналізму, соціального ринкового господарства, ризиків, відшкодування збитків, взаємної допомоги, податку як страхової премії, платежу, "несення ризику", страхового захисту, демографії, активних систем, контрактів, накинутих витрат (альтернативної вартості), ігор, стохастичного вирахування, ймовірностей, мотивації Маслоу, К. Алдерфера (теорія ІВР), мотивації Фрейда, страхового фонду.

З огляду на те, що наріжним каменем у дослідженні теоретичних основ страхування є концепція поділу ризиків (теорія ризиків), дисертантом систематизовано тлумачення страхового ризику. Під останнім треба розуміти конкретний страховий випадок, тобто певну небезпеку, від якої проводиться страхування; імовірність завдання збитку життю, здоров'ю, майну страхувальника (застрахованого) в результаті страхового випадку; передбачувану подію, на випадок настання якої здійснюється страхування; частину вартості майна, не охоплену страхуванням; відповідальність страховика; об'єкт страхування; вид відповідальності. Запропоновано класифікацію страхових ризиків за такими класифікаційними ознаками, як значення, об'єктивність, наявність, прояв, передбачуваність, однорідність, характер, рівень, вимірність, період впливу, наслідки, зумовленість, управління, характер втрат.

Виходячи з того, що наріжною частиною сучасної теорії страхування є теорія страхового фонду, в дисертації наведено авторське тлумачення сутності страхового фонду як матеріально-речового носія категорії страхування, представленого резервами грошових коштів і матеріальних засобів, що формуються за рахунок внесків учасників страхових відносин, коштів державного бюджету, добровільних відрахувань коштів, пожертв і деяких інших специфічних платежів, і призначеного для відшкодування збитків на випадок настання страхових подій, а також забезпечення соціального, пенсійного і медичного страхування. З метою упорядкування знань про страхові фонди і структуризації пов'язаної з ними наукової проблематики дисертантом запропонована класифікація страхових фондів, а також визначені переваги і вади різних форм їхньої організації.

Другий розділ “Теоретичні основи й організаційно-економічні аспекти формування страхового ринку” присвячено розкриттю сутності, генезису й особливостям страхового ринку, з'ясуванню впливу державного регулювання на його функціонування і стратегічний розвиток, визначенню світових тенденцій розвитку ринку страхових послуг, а також відмінних рис формування страхових ринків у країнах із транзитивною економікою.

З огляду на значущість страхування у соціально-економічному розвитку держави, забезпеченні життєдіяльності людини і на притаманні йому специфічні риси особливого значення набуває чітке й однозначне визначення сутності й специфічних особливостей страхового ринку. Проте досі в економічній літературі так і немає однозначної відповіді щодо сутності не лише страхового ринку, а й ринку взагалі.

З'ясовано, що в цілому страховий ринок розглядається в економічній літературі як об'єктивна економічна закономірність, система суспільних, економічних, фінансово-економічних чи грошових відносин, особлива соціально-економічна структура, економічне середовище функціонування страховиків, економічний простір, сукупність страхових компаній, форма взаємозв'язку між учасниками страхових правовідносин, частина фінансового ринку, окрема сфера послуг, форма функціонування сукупного страхового фонду.

Проте розглянуті вище визначення не повною мірою відбивають справжню сутність страхового ринку. На думку дисертанта, страховий ринок – це система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, а також страховиками і регуляторними органами, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, які матеріалізуються у страхових, перестраховувальних і супутніх послугах у певні країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню.

Доведено, що страховий ринок є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворює низка взаємопов'язаних і взаємообумовлених підсистем: страхових продуктів, тарифів, організації продажу і формування попиту, інфраструктури тощо. Страховому ринку властиві потужні стимули саморозвитку: ініціатива і підприємництво, новаторство, гнучкість, активність.

Кількісні й якісні параметри страхового ринку характеризуються системою показників. Ступінь розвитку національного страхового ринку визначається: відношенням страхових послуг до ВВП; ступенем захищеності майнових інтересів страхувальників від найрозповсюдженіших ризиків; інвестиційним потенціалом страхової галузі, зокрема розміром інвестицій, залучених в економіку країни через систему страхування; структурою страхового ринку; ступенем його інтеграції у світове страхове господарство; рівнем затребуваності страхування як інструменту реалізації державних програм, підвищення його економічної ефективності; рівнем зайнятості в страховій галузі тощо.

Наголошено, що важливе значення у з'ясуванні природи страхового ринку має чітке визначення сутності його “продуктової” спрямованості. При цьому слід зазначити, що сьогодні немає однозначного трактування цього аспекту функціонування страхового ринку. На думку одних фахівців, страховики виробляють і продають страхові послуги, а інших – страхові товари чи страхові продукти. Ще більше, існують точки зору, які або ототожнюють поняття “страховий продукт”, “страхова послуга” і “страховий товар”, або виокремлюють кожне з них. Водночас інколи взагалі заперечується сама наявність страхового товару.

Розглянуто можливі для страховиків комбінації “продукт/ринок”, особливості способів продажу страхових продуктів, канали розповсюдження договорів страхування в різних регіонах світу, стимулювальні й гальмівні чинники реалізації страхових послуг через банки. На думку дисертанта, окрім зазначених в економічній літературі, причинами інтеграції банківського і страхового капіталу є також бажання: уникнути конкуренції з боку цих фінансових інститутів між собою; отримати додаткові доходи за рахунок продажу більшої кількості різноманітних страхових і фінансових послуг; залучити і не допустити відпливу з кооперованих підприємств капіталу; вийти на нові групи клієнтів; поліпшити імідж страхування завдяки підвищенню його гнучкості й переходу до надання комплексних послуг.

Запропоновано класифікацію страхових ринків здійснювати за такими класифікаційними ознаками, як територіальна належність, масштаб, рівень розвитку, повноцінність, рівень страхової місткості, насиченість, консолідація, диверсифікація, різновиди, рівень конкуренції, співвідношення попиту і пропозиції, обов'язковість, галузь, доступність, стан, структуризація, технологічність.

Дослідження показало, що відсутність концептуальної основи розвитку регіонального страхового ринку спричиняє те, що в більшості регіонів страховий ринок розвивається безсистемно, без активного контролю і ефективної підтримки з боку держави і не забезпечує належного страхового захисту населення й суб'єктів господарювання.

Обґрунтовано, що важливе значення у становленні й стратегічному розвитку страхового ринку має стан його державного регулювання, оскільки останнє суттєвим чином впливає на абсолютний рівень ризику в суспільстві. Необхідність державного регулювання страхового ринку зумовлюється пріоритетом комерційних інтересів страховиків на шкоду інтересам страхувальників (відмова від здійс-

нення нерентабельних видів страхування, некерована тарифна політика тощо), монополізмом, недостатнім розвитком загальної страхової інфраструктури.

Наявні моделі державного регулювання страхової діяльності певною мірою універсальні й водночас значно різняться в національних економічних системах. Специфіка ж і оригінальність моделей регулювання страхової діяльності може проявлятися в різних аспектах: особливостях страхового і загального законодавства; статусі й структурі органів страхового нагляду; процедурних питаннях допуску до страхової діяльності; методах і формах регулювання страхової діяльності; ступені популярності й активності використання окремих інструментів регулювання.

При цьому оптимальна побудова системи страхового регулювання на національному рівні передбачає досягнення збалансованості інтересів суб'єктів страхових відносин і органів, що їх регулюють, – захисту страхувальників, забезпечення інтересів страховиків і отримання певної макроекономічної вигоди. І в цій якості страхове регулювання має певну вартість (чим жорсткіше страхове регулювання, тим більші втрати компаній і клієнтів, оскільки обмеження, що накладаються на свободу дій страховиків, неминуче спричиняють підвищення вартості їхніх послуг) і ефективність.

Актуальність комплексного дослідження системи державного регулювання страхового ринку пов'язана з тим, що у вітчизняній літературі ці питання тривалий час не розглядалися, оскільки в період державної страхової монополії потреби в такому регулюванні не було, воно підмінялося прямим державним управлінням галуззю. Навіть більше: й досі в літературі спостерігається неправочинне ототожнення понять “державне регулювання страхового ринку”, “державне регулювання страхової діяльності” і “державний страховий нагляд”. Ось чому для вибору тієї чи іншої моделі, визначення пріоритетів у цій сфері та механізмів їхнього забезпечення передусім необхідно мати чітке уявлення про сутність державного регулювання страхового ринку. На думку дисертанта, під державним регулюванням страхового ринку треба розуміти сукупність економічних, адміністративно-правових та організаційно-технологічних відносин між суб'єктами страхового ринку і державою в ході цілеспрямованого комплексного впливу останньої на страховий ринок як єдину систему. Його зміст становить система використовуваних державою методів, форм і інструментів регулювання, з допомогою яких державні органи впливають на всі сторони функціонування страхового ринку. Зміст державного регулювання не є статичним, а набуває тих чи інших ознак залежно від часу, країни, типу державного устрою, обраної моделі економічної політики тощо.

З огляду на значущість і логічну незавершеність формування системи дієвого державного регулювання вітчизняного страхового ринку й нагляду за ним з'ясовано відповідність сучасної вітчизняної системи страхового нагляду принципам його організації в міжнародній практиці. Зазначено, що державне регулювання страхової діяльності має здійснюватися шляхом реалізації як політики обмежень, так і політики стимулювання (рис.1).

Причому контроль із боку страхового нагляду повинен мати всеохоплюючий, постійний і послідовний характер, починаючи з реєстрації особи як професійного учасника страхування і закінчуючи припиненням його діяльності. До сфери

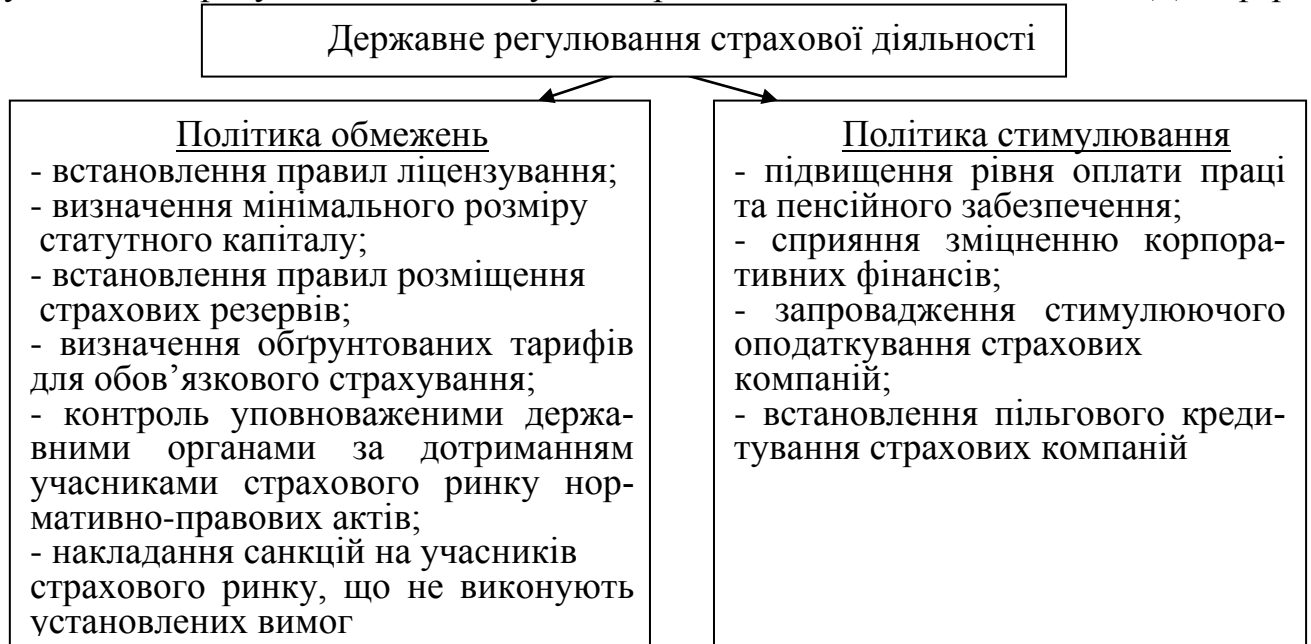


Рис. 1. Напрями державного регулювання страхової діяльності

контролю повинні також входити плани розвитку страхового бізнесу, аналіз фінансового стану засновників, акціонерів, учасників, афілійованих осіб, їхніх часток у статутному капіталі страхової компанії, реорганізація і ліквідація страховиків, жорсткий контроль за платоспроможністю і фінансовою стійкістю. Страховий нагляд не має зводитися лише до застосування адміністративних і фінансових санкцій до професійних учасників ринку при порушенні ними законодавства про страхування, невиконанні вимог, що пред'являються в порядку страхового нагляду. Він має бути спрямований також на вжиття заходів із попередження порушень законодавства про страхування, усунення порушень, виявлення неблагополучних у фінансовому плані страховиків, створення механізмів, спрямованих на попередження невиконання ними своїх зобов'язань, запобігання неплатоспроможності, банкрутству страхових компаній.

У цілому до оптимального регулювання вітчизняного страхового ринку має входити: визначення критеріїв оптимальності його властивостей для прийняття рішень щодо регулювання страхування; з'ясування напрямів створення системи оптимального регулювання страхової діяльності, спрямованих на розвиток національного страхового ринку; пошук оптимальної системи регулювання страхових відносин.

На підставі проведеного дослідження визначено, що основними тенденціями розвитку світового страхового ринку є: його глобалізація, яка виражається в інтеграції і взаємодії страховиків та перестраховиків із різних країн світу, розмиття кордонів між національними страховими ринками і створення на цій основі глобального страхового середовища; концентрація страхового й перестрахового капіталу, що проявляється в масових злиттях й поглинаннях страховиків на світо-

вому страховому ринку, формування на цій основі транснаціональних страхових товариств; концентрація на світовому ринку страхових посередників, що приводить до формування великих міжнародних страхових брокерів шляхом злиття й поглинання дрібних і середніх компаній; посилення ролі політичних і економічних міждержавних організацій, що регулюють та стимулюють розвиток нової системи міжнародних економічних відносин і ринку страхування зокрема, створення з метою регулювання і розвитку страховиків із різних країн світу Міжнародної асоціації органів страхового нагляду; активний розвиток ринків страхування в країнах із транзитивною економікою в Центральній та Східній Європі, Африці, Латинській Америці, Південно-Східній Азії, на території колишнього СРСР (темп зростання страхового ринку в цих регіонах у цілому перевищує середньосвітові темпи зростання страхової галузі); зростаюча лібералізація продажу страхових послуг і розширення доступу іноземних страховиків та перестраховиків на раніше “закриті” національні ринки країн Центральної та Східної Європи, Латинської Америки, Азії; створення фондів захисту страхувальників і застрахованих осіб (полісодержателів); поширення застосування сучасних інформаційних технологій у процесі продажу страхових продуктів; мінімізація міждержавних бар’єрів вільного руху капіталів і, як наслідок, злиття міжнародного банківського, позичкового й страхового (інвестиційного) капіталу, що приводить до формування транснаціональних фінансових груп; формування глобального міжнародного ринку висококваліфікованих страхових спеціалістів-андерайтерів, котрі мають можливість працювати як у своїй країні, так і за її межами внаслідок усунення міждержавних обмежень на пересування робочої сили.

У третьому розділі “Ознаки і проблеми становлення страхового ринку в Україні” здійснено комплексний аналіз стану, тенденцій і проблем становлення вітчизняного страхового ринку; дано оцінку нормативно-правовому забезпеченню страхової діяльності в Україні; з’ясовано особливості організаційно-методологічних, інформаційно-аналітичних, кадрових і технологічних засад формування вітчизняного страхового ринку.

У ході проведеного аналізу специфіки формування страхового ринку в Україні з’ясовано, що відмітною рисою його розвитку тривалий час було ігнорування інтересів страхувальників, оскільки витрати на страхування не визнавалися суспільно необхідними, а особливістю формування вітчизняного страхового ринку останніми роками є те, що він розвивався в умовах поступового поліпшення основних макроекономічних показників, зокрема зростання ВВП, зниження темпів інфляції, зростання стабільності й міцності національної валюти. Зростали й доходи населення, збільшувалася кількість рентабельних підприємств, певною мірою підвищувалася зацікавленість юридичних і фізичних осіб у захисті своїх майнових інтересів, розвивався ринок фінансових послуг, формувалися фондовий ринок і система іпотечного кредитування. Останніми роками в Україні певною мірою відбувся перехід від застійно-перерозподільної моделі функціонування страхового ринку до механізму його розвитку. Сучасний вітчизняний страховий ринок – це ринок, зростання.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку страхового ринку в Україні засвідчує, що незважаючи на значний потенціал свого розвитку, співвідношення страхових премій до ВВП досі ще значно нижче, ніж у розвинених країнах (табл. 1).

Таблиця 1
Загальні показники страхового ринку України у 1995–2005 роках

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Страхові платежі, млн. грн.	244,4	317,8	408,4	789,2	1156,5	2136,0	3030,5	4442,1	9135,3	19431,4	12647
Страхові виплати, млн. грн.	144,3	147,3	129,2	177,8	353,5	407,0	424,1	543,1	860,6	1540,3	1886,8
Співвідношення страхових платежів до ВВП, %	0,45	0,39	0,44	0,77	0,89	1,26	1,48	1,97	3,42	5,62	3,02

До позитивних результатів розвитку вітчизняного страхового ринку належать: реальне зростання обсягів страхових операцій з усіх видів страхування (за винятком 2005 р.), структурні зміни на користь добровільного страхування і його довгострокових видів; зростання показників фінансової надійності страховиків, формування фінансових груп за участю страховиків.

Зростає загальна сума страхових платежів, отриманих страховиками України, збільшується кількість договорів страхування (перестраховування), укладених за сприяння страхових брокерів. Слід зазначити, що страховий ринок України останніми роками (за винятком 2005 р.) розвивається випереджаючими темпами порівняно з економікою країни в цілому (табл. 2).

Таблиця 2
Динаміка ВВП і обсягу страхових премій в Україні, % до попереднього року

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,6
Страхові премії	184,7	141,9	146,6	205,7	212,7	65,1

Проте страхування в Україні й досі більш ніж на 9/10 представлене ризиковими видами. При цьому на ринку преуваляє сегмент корпоративного страхування, який становить майже 95% загального обсягу премій. Значну частку ринку має так зване “схемне” страхування. Вкрай нерозвиненим залишається страхування життя.

За період від 1998 до 2004 рр. страхові виплати збільшились у 8,7 разу. Проте тенденція зменшення відносних показників страхових виплат (у 2004 р. – 7,9%, 2003 р. – 9,4%, 2002 р. – 12,2%, 2001 р. – 14%, 2000 р. – 19,1%, 1999 р. – 31%) на тлі тенденції стійкого зростання обсягів страхових премій свідчить про те, що вітчизняний страховий ринок не виконував однієї зі своїх наріжних функцій – реального покриття розмаїття наявних і потенційно можливих ризиків. Рівень збитковості вітчизняних страхових компаній залишається значно нижчим, ніж у розвинених країнах.

Дослідження показало, що для вітчизняного страхового ринку характерними є тенденції: зростання капіталізації страховиків; укрупнення страхових компаній, проникнення у сферу страхування банківського та фінансово-промислового капіталу; концентрації капіталу і створення об'єднань страховиків на основі поєднання їхніх комерційних і фінансових інтересів; поступального зростання обсягів зібраних страхових премій; зниження рівня збитковості страхового ринку; активізації іноземних інвесторів; злиття і поглинання; зміни власників, складу топ-менеджменту деяких компаній, що супроводжується зміною стратегій з урахуванням вимог і досвіду інвесторів: переходом до проведення агресивної політики з наміром збільшити свою частку на класичному страховому ринку принаймні до 10 відсотків; переходу від переважаючого регулювання допуску страховиків на ринок до регулювання їхньої фінансової стійкості й лібералізації страхового нагляду. Тобто спостерігаються як здебільшого позитивні, так і окремі негативні тенденції розвитку страхового ринку в Україні.

У ході дослідження з'ясовано, що загалом сучасний етап розвитку страхування в Україні зумовлюється низкою специфічних особливостей: страхування належить до фінансових інститутів національної економіки, що найдинамічніше розвиваються; під впливом розвитку ринкових відносин змінюється і характер страхової діяльності, що проявляється в появі нових і розвитку різних видів страхування, трансформації форм і методів організації страхової справи, збільшенні кількості стабільно функціонуючих страхових компаній; існує тенденція до прискореного процесу самоорганізації вітчизняного страхового бізнесу. Водночас нинішній рівень розвитку страхування є неприпустимо низьким для ринкових умов господарювання; триває тенденція концентрації страхового капіталу і поділу ринку страхових послуг; вітчизняні страхові компанії характеризуються досі ще низькою фінансовою місткістю; інституціональному середовищу вітчизняного страхового ринку притаманна нерозвиненість традицій. Поступальному розвитку ринку перестраховування в Україні заважають: нестача місткості перестраховувальних компаній; обмежений платоспроможний попит на продукти прямого страхування; неконкурентоспроможність українських перестраховувальних компаній порівняно із зарубіжними перестраховиками та їхнім представництвом в Україні; недостатня фінансова стійкість і надійність українських перестраховиків; відсутність інвестицій в українські перестраховувальні компанії; недосконалість системи державного регулювання страхування і перестраховування; орієнтація страховиків на податкозбережні схеми і технології; відсутність кваліфікованих спеціалістів, адаптованих сучасних перестраховувальних технологій і методик; неефективний менеджмент перестраховувальних компаній; брак державної підтримки перестраховувальної галузі.

На підставі систематизації проблем, притаманних формуванню вітчизняного страхового ринку, дисертант наводить власне тлумачення певних їхніх груп і деяких загальноновизнаних проблемних питань, акцентує увагу на проблемах, пов'язаних із недосконалістю наукового забезпечення цього процесу. Доведено, що страхування в Україні ще не стало не лише механізмом, який гарантує безпеку суспільства в умовах становлення ринкових відносин, а й не стало загальнодоступним. Воно розвивалося останніми роками швидше не “завдяки”, а “всупереч”,

оскільки не були створені необхідні передумови для його повноцінного функціонування.

З'ясовано, що нормативно-правова база, яка регламентує страхування, є логічно незавершеною, несистематизованою, неоднозначною, часом і такою, яка суперечить загальносвітовій практиці, що негативно позначається на рівні вітчизняного страхового ринку.

В Україні існує і безліч проблем організаційно-методологічного забезпечення страхової діяльності. Серед них, зокрема, відсутність послідовної і чіткої державної політики щодо розвитку страхування й достатнього рівня методологічної підготовки страхових механізмів; величезна кількість видів обов'язкового страхування за нерозвиненості багатьох загальноновизнаних у світі видів добровільного страхування; фрагментарність управління ризиками в страхових компаніях; відсутність системи стандартизації і сертифікації страхових продуктів і систем менеджменту; наявність недобросовісної конкуренції; нерозвиненість страхового брокерства; недосконалість інвестиційної діяльності страхових компаній. Сьогодні вочевидь бракує наукових досліджень економічних основ функціонування в нашій державі страхового бізнесу, стану і перспектив розвитку економічних відносин у страховій сфері. Нерозвиненою залишається наукова база управління страховою діяльністю як на макро-, мезо-, так і на мікрорівні. В Україні дуже мало серйозних незаангажованих матеріалів з аналізу тенденцій вітчизняного страхового ринку і маркетингових досліджень. Така ситуація і у свою чергу, небезпечна тим, що законотворчість у сфері страхування ризикує перетворитися на процес розроблення й прийняття правових актів, які не повною мірою відповідають реальним потребам ринку.

Доведено, що страховий ринок України сьогодні гостро потребує належного інформаційного забезпечення. Проте як у лідерів ринку, так і в невеликих гравців існує інформаційний дефіцит, що стосується як статистичних, так і емпіричних даних, питань взаємодії страховиків із законодавцями, фіскальними органами, а також питань методичного характеру. Можна твердити про відсутність загальнонаціональної системи розкриття фінансової інформації учасниками страхового ринку України. Недостатньою мірою на вітчизняному страховому ринку вирішені питання автоматизації обліку, формування бази даних клієнтів, оперативного прийняття рішень щодо страхових випадків і скарг клієнтів, комп'ютеризації з використанням передових інформаційних технологій для розв'язання поточних завдань компанії. Гострою проблемою є й відсутність доступної аналітики.

У четвертому розділі “Стратегічні напрями розвитку страхового ринку в Україні” аргументовано, що якщо не вживати кардинальних заходів, то в перспективі, яка складається, можливим страховим полем в Україні залишаться переважно не нові, а ті, що раніше склалися, сегменти страхового ринку. Об'єктивно реальні закономірності, що обмежують платоспроможний попит на страхування в нашій країні, стимулюватимуть участь страхового бізнесу не в розвитку і якіснішому обслуговуванні нових груп вітчизняних страхувальників, а в переділі наявного ринку. Основної ж маси потенційних українських страхувальників сучасні бізнес-технології не зачеплять.

Водночас справді привабливим для страхового бізнесу вітчизняний страховий ринок може стати тільки за умови вироблення й послідовної реалізації науково обґрунтованої політики стимулювання кількісного розвитку і якісного удосконалення його клієнтської бази, тобто політики, здійснюваної в інтересах усіх потенційних вітчизняних страхувальників.

Обґрунтовано, що стратегія розвитку страхового ринку України має бути орієнтована передусім на досягнення належного рівня особистого страхування, зокрема його довгострокових (накопичувальних) видів. При цьому найзацікавленішою в розвитку ринку особистого страхування в країні має бути держава. По-перше, проблема пошуку коштів для розв'язання державних проблем має першочергову значущість, і саме особисте страхування, разом із страхуванням життя, дасть змогу залучити додаткові кошти, що є джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів. По-друге, особисте страхування компенсує дефіцит державних соціальних гарантій. Довгострокове особисте страхування (зокрема пенсійні ануїтети) забезпечує отримання додаткового доходу, що не залежить від розміру державних виплат, у тому числі через старість і інвалідність. Наявність розвинутого ринку особистого страхування знижує навантаження на видаткову частину бюджету, зменшуючи витрати держави на соціальне забезпечення громадян. Отже, держава зможе зосередитися на захисті найменш забезпечених верств населення. По-третє, розвиток особистого страхування, як однієї з найбільш працемістких і наукомістких галузей страхування, веде до утворення нових робочих місць.

Наголошено, що вітчизняний страховий ринок потребує модернізації, що передбачає заміну наявної (значною мірою – перерозподільної) моделі його функціонування й розвитку новою, ефективнішою, яка відповідатиме потребам розвитку реального страхування і базуватиметься на динамічно зростаючому платоспроможному попиті. Доведено, що стратегія необхідна для розвитку вітчизняного страхового ринку в цілому, його галузевих і регіональних сегментів, окремих страхових компаній і посередників.

Підкреслено, що в основу Концепції розвитку страхового ринку України має бути покладений принципово новий для сучасного страхового ринку підхід, коли саме страхувальники розглядаються як імператив, головна мета розширеного відтворення страхових відносин в Україні. Це означає, що інтереси страхувальників повинні розглядатися як пріоритетні у загальній системі інтересів, які забезпечують функціонування вітчизняного страхового ринку. Страхувальники є головним джерелом існування і розвитку страхового бізнесу, тому як останній, так і держава мають бути зацікавлені в реалізації інтересів споживачів страхових послуг як основи життєздатності страхування в Україні. Якщо ця основа не розвиватиметься, а руйнуватиметься, не розвиватиметься і, безперечно, зруйнується страховий бізнес, а отже – і вітчизняний ринок страхування в цілому. При цьому страховий бізнес у цій системі пріоритетів покликаний стати головним засобом відтворення страхових відносин, а держава – головним інститутом, що формує основні умови розвитку ринку й створює необхідні стимули.

Доведено, що для розвитку сфери особистого страхування треба приділяти першочергову увагу реалізації таких пріоритетів: реформування страхового зако-

нодавства в частині надання ануїтетів, страхування життя і працездатності, зокрема такого, що забезпечує появу нових страхових продуктів, а також розгляд можливості уточнення страхової класифікації; забезпечення схоронності накопичень у компаніях, які здійснюють страхування життя; удосконалення режиму оподаткування з метою розвитку довгострокового (накопичувального) страхування; створення умов для інституційного становлення компаній, що здійснюють страхування життя; розширення можливостей для довгострокових інвестицій компаній, що здійснюють страхування життя.

Для подальшого розвитку вітчизняного страхового ринку необхідний збалансований розвиток обов'язкових і добровільних видів страхування. Для цього треба встановити основи обов'язкового страхування, до яких входять принципи і вимоги до його здійснення, посилити контроль за проведенням обов'язкового державного страхування і страхування, що здійснюється із залученням бюджетних коштів.

Систематичний розвиток нових страхових продуктів – інновативність – як один з наріжних принципів маркетингу в страхуванні має охоплювати усі сфери страхової діяльності: від укладання договорів страхування до пошуку нових сфер інвестування і сучасних методів корпоративного управління.

Аргументовано, що важливе місце в стратегії розвитку страхового ринку належить формуванню й реалізації стратегії розвитку систем управління продажем страхових компаній, до якої мають входити: розроблення (аналіз і корегування) стратегічних напрямів розвитку в сфері продажу й управління продажем; визначення службових функцій спеціалістів відповідних підрозділів; розроблення для них мотиваційних програм; вироблення й формалізація рішень із підвищення ефективності управління продажем у компанії чи підрозділі, а також практичних інструментів ефективного управління продажем; побудова, налагодження і запуск корпоративної системи професійного розвитку спеціалістів, діяльність яких пов'язана з продажем страхових послуг; зміцнення управлінської команди, розвиток її творчого і підприємницького потенціалу; супроводження інвестиційних проектів, тимчасових цільових груп і програм з оптимізації систем продажу й управління ними; розвиток організаційної культури і клієнтоорієнтованості підрозділів, що продають.

Обґрунтовано, що одним із важливих моментів стратегічного планування діяльності страхових компаній є мінімізація страхових ризиків, що не меншою мірою зумовлює фінансову результативність страхування, ніж тарифна політика й розширення філійної і агентської мережі. Важливим моментом стратегічного розвитку вітчизняного страхового ринку має стати і оптимізація структури витрат, що входять до собівартості послуг страхових компаній, і наближення цієї структури до загальноновизнаних світових норм. У цьому плані, зокрема, чільне місце має належати розвитку електронного страхування.

Для подальшого розвитку страхування в Україні вітчизняним підприємствам доцільно вводити до штату спеціалістів зі страхування, внести до своїх фінансових планів розділ “страхування”. Доцільно розвивати консалтингові послуги у цьому напрямі.

Важливим напрямом створення ефективної системи державного регулювання є підготовка до створення Національного гарантійного страхового фонду (НГСФ), який захищав би суспільство від потенційно неплатоспроможних страховиків. За законом, який би регулював діяльність НГСФ, усі страховики зобов'язані були б відраховувати певну частку зібраних премій (за мінусом перестраховання) до цього фонду.

Підсумовано, що загалом стратегія розвитку вітчизняного страхового ринку має передбачати поступову, помірно динамічну його еволюцію в напрямі до моделі, що вже сформувалася у розвинених, передусім з огляду на євроінтеграційні наміри України, західноєвропейських країнах.

Істотно вплинути на зміну напрямку і темпів цієї еволюції може тільки рішуче втручання держави шляхом уведення обґрунтованої і водночас строгої страхової політики (обмеженої стандартами, прийнятими в ЄС) і реалізація вітчизняними страховиками чіткої стратегії подальшого поступального розвитку. При цьому, на думку дисертанта, під страховою політикою слід розуміти:

частину економічної політики уряду, систему заходів, що проявляються у дієвому управлінні формуванням і використанні державних страхових фондів; виваженому впровадженні різновидів обов'язкового страхування; регулюванні діяльності, доходів і витрат учасників страхового ринку відповідно до цілей соціально-економічного розвитку країни; підготовці професійних спеціалістів; сприянні розвитку самострахування і взаємного страхування; забезпеченні інтеграції вітчизняного страхового ринку в європейський й світовий страхові ринки;

науково обґрунтовану діяльність держави, спрямовану на своєчасне і повноцінне забезпечення страхового захисту шляхом формування страхових потреб і надання якісних страхових послуг, запобігання монополізму й дотримання добросовісної конкуренції на страховому ринку, підвищення ефективності функціонування страхових (перестраховувальних) компаній і посередників.

Виходячи з того, що в економіці й сфері управління стратегія будь-якої організації – це докладний, усебічний комплексний план, який має забезпечити виконання її місії, тобто досягнення головної мети її існування, при розробленні стратегії розвитку страхової компанії обов'язково треба пам'ятати, що за інших рівних умов успіх її реалізації стає функцією, тобто отримує можливість бути реалізованою лише за умови достатньої адаптації до можливостей страховика (забезпечення належними фінансовими, матеріальними, трудовими, інформаційними та комунікаційними ресурсами на рівні реалізації бізнес-процесу), тобто елементарних, одиничних складових сукупної виробничої діяльності суб'єкта господарювання.

Як свідчить практика, давно назріло питання про визначення стратегії страхової компанії як способу її оптимальної інтеграції у бізнес-простір, що постійно змінюється. З діалектичної точки зору, для того, щоб відповісти на запитання, якою б хотілося бачити ту чи іншу страхову компанію в досяжному майбутньому необхідно передусім, усвідомити перспективи страхового бізнесу. Лише після визначення перспектив страхового бізнесу, а також напрямів і методів його розвитку можна починати розмірковувати про відповідний розвиток страхової компанії. Проте класичні підходи і моделі стратегічного цілерозуміння, позиціонування й

вибору, базуючись на тектоцентричній парадигмі, розглядаючи компанію як самостійну сутність, орієнтують її стратегію в напрямі зростання й конкуренції.

З'ясовано, що динамічний розвиток ринку страхових послуг України, зростаюча конкуренція серед страхових компаній, величезний потенціал ринку – все це нині потребує від керівників страхових компаній створення і застосування ефективнішої і прогресивної системи управління. У багатьох страхових компаній виникають труднощі, пов'язані з їхнім позиціонуванням на вітчизняному страховому ринку загалом і на регіональному зокрема. Як правило, у персоналу подібні труднощі виникають рідше там, де є місія компанії і де сформульовано чіткі цілі й завдання, визначено стратегію розвитку і регіональну політику, де склалися фірмовий стиль, стиль роботи з клієнтом і корпоративні цінності. Нова місія страхової компанії має базуватися на трьох базових принципах: надійність, професійна експертиза управлінських рішень і відповідальність за їхню реалізацію. Теорія стратегічного управління традиційно пов'язує руйнування організації з неправильно обраною стратегією чи взагалі відсутністю такої. Водночас сьогодні в Україні немає чітких розроблених підходів до системи стратегічного управління в страховій компанії.

Доведено, що дослідження фінансової підсистеми страхової організації є важливою складовою внутрішнього аналізу і стратегії її розвитку. Взаємозв'язок мети і завдань фінансового менеджменту страховиків подано в табл. 3.

Таблиця 3

Спорідненість мети і завдань фінансової підсистеми страховика

Мета фінансового менеджменту страховика	Завдання фінансової підсистеми страховика
Забезпечення максимізації ринкової вартості компанії в поточному та перспективному періоді	1. Забезпечення формування максимального обсягу фінансових надходжень у відповідності з планами розвитку компанії
	2. Забезпечення найефективнішого використання фінансових ресурсів компанії
	3. Оптимізація грошових потоків
	4. Забезпечення максимізації прибутку компанії
	5. Планування доходів і витрат у майбутньому (бюджетування)
	6. Забезпечення постійної фінансової рівноваги компанії (платоспроможності, ліквідності, фінансової незалежності, дохідності) в процесі її розвитку

Для досягнення генеральної мети треба довести її зміст до кожного рівня і виконавця в організації, визначити внесок кожного з працівників у стратегічний успіх компанії взагалі. Для цього слід застосовувати декомпозицію цілей і завдань, тобто побудову ієрархії стратегічних напрямів діяльності страхової компанії, де встановлюються конкретні, вимірювані завдання, що лежать в основі конкретних

видів робіт. Дисертантом розроблено ієрархію стратегічних напрямів діяльності страхової компанії “Вексель” (рис. 2).

Дослідження дисертантом логіки побудови системи фінансових потоків у страховій сфері, її окремих елементів і взаємозв'язків, що виникають між ними, дає змогу визначити фінансовий механізм страхування як: порядок і умови формування й використання коштів страхових фондів на встановлені чинним законодавством цілі захисту фізичних та юридичних осіб і держави від збитків, втрат, викликаних несприятливими подіями, нещасними випадками тощо; сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і методів регулювання процесів і відносин у сфері страхування. Його основними елементами є: ціноутворення на страхові послуги; сплата страхових внесків; створення страхових фондів, здійснення виплат і відшкодувань; мотивація страхових компаній (пільги, дотації та субсидії) і їхнього персоналу; сплата податків, обов'язкових зборів і платежів, штрафів за порушення. Прояв фінансового механізму страхування визначається рівнями інфляції й облікової ставки; ставок податків, обов'язкових зборів і платежів, банківських депозитів і кредитів; розмірами тарифів за комунальні та інші послуги для страховиків.

Обґрунтовано, що особливе місце в загальній стратегії розвитку страхового ринку має належати стратегії формування й управління фінансовими ресурсами і фінансовим результатом страхової системи. Розроблення ж дієвої фінансової стратегії страховика неможливе без чіткої постановки його мети/цілей, визначення програми конкретних заходів для його досягнення, ефективної організації виконання такої програми, налагодження контролю її реалізації, аналізу й оцінки можливих проміжних і кінцевих результатів. На вибір фінансової стратегії страхової компанії впливає багато чинників, серед яких, зокрема, можна виділити (табл. 4): стан страхової галузі в цілому та її окремих секторів (бурхливий розвиток, занепад); платоспроможний попит на страхові послуги; мету страхової компанії (вихід на нові ринки, розроблення і впровадження нового страхового продукту тощо); стан страхового портфеля; призначення і порядок формування страхових резервів; наявний фінансовий стан конкретного страховика.

Таблиця 4

Різновиди фінансової стратегії страхової компанії

Чинники, що впливають на вибір фінансової стратегії	Різновиди фінансової стратегії
Бурхливий розвиток страхової галузі (високий платоспроможний попит на страхові послуги)	Стратегія концентрованого чи інтегрованого зростання
Занепад страхової галузі (низький/недостатній платоспроможний попит на страхові послуги)	Стратегія диверсифікації
Мета страхової компанії	Генеральна та оперативна стратегії, стратегія вирішення окремих завдань

Стан страхового портфеля	Стратегія оптимізації співвідношення між ризиком і дохідністю вкладень
--------------------------	--

Головна мета – стати лідером страхового ринку України (увійти до переліку 5-ти найбільших компаній)

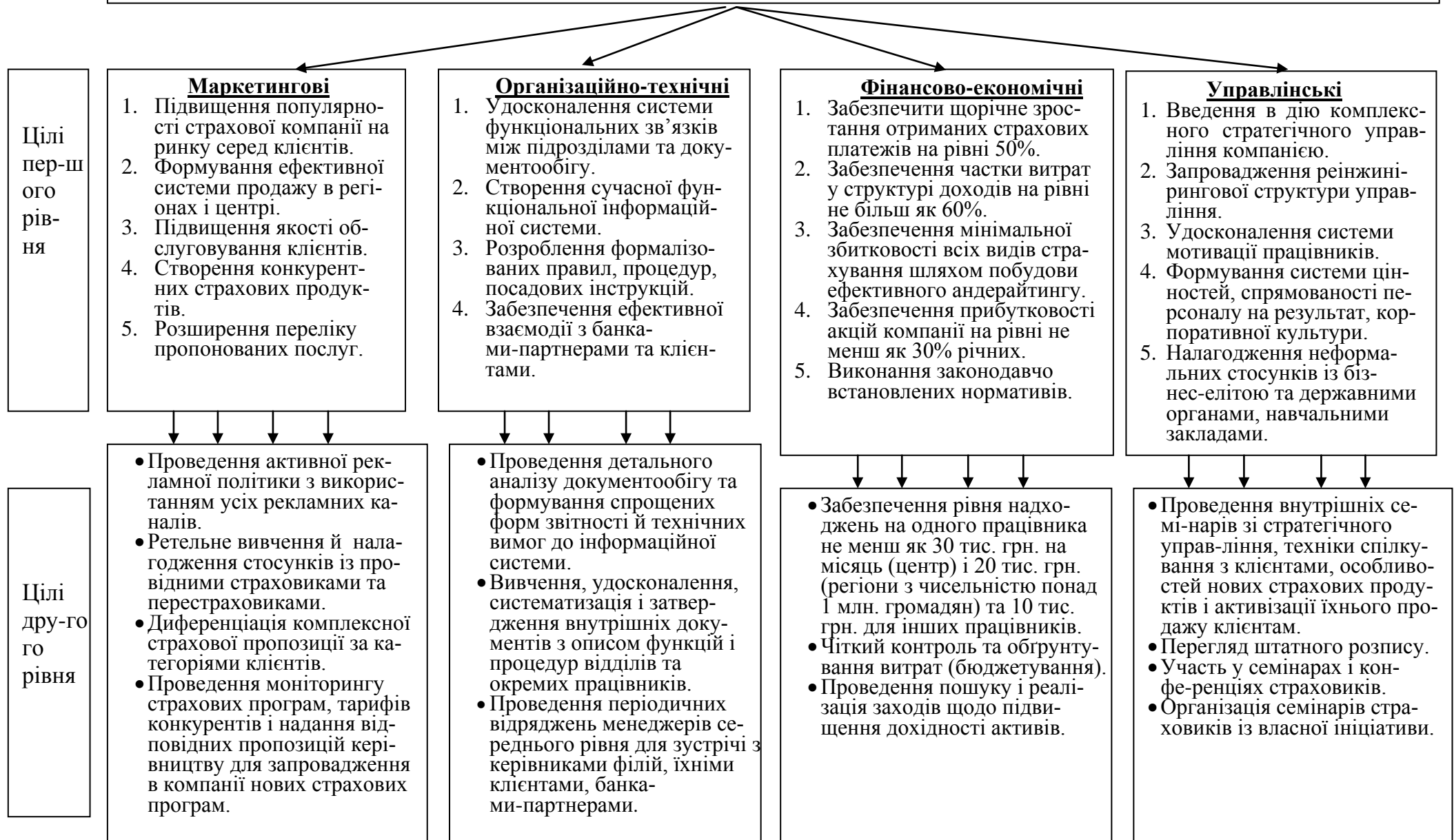


Рис. 2. Ієрархія стратегічних напрямів діяльності страхової компанії „Вексель”.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження концептуальних засад теорії і практики страхування, особливостей функціонування страхового ринку в умовах трансформації економіки України та стратегії його розвитку дало можливість зробити висновки теоретико-концептуального змісту, методологічного й науково-практичного спрямування.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми щодо розроблення засад формування і стратегії розвитку страхового ринку в Україні.

Недостатній рівень розвитку страхового ринку в Україні у цілому і його окремих сегментів і інститутів значною мірою є результатом їхнього недостатнього теоретичного й організаційно-методологічного осмислення. Внаслідок того, що досі однозначно не визначено сутності страхування, його специфічних особливостей і функціонального призначення та місця й ролі у життєдіяльності громадян, суб'єктів господарювання і держави в цілому, теоретичних основ формування страхового ринку та стратегії його розвитку, унеможлиблювалося розроблення комплексу практичних заходів щодо підвищення рівня страхового захисту фізичних і юридичних осіб та збільшення інвестиційних ресурсів.

Подолання цих негативних моментів потребує з'ясування наявних проблем, розроблення й реалізації конкретних пропозицій щодо підвищення рівня страхового захисту, розвитку вітчизняного страхового ринку та його окремих елементів за такими напрямками:

І. У **теоретичному плані** – розв'язання важливої наукової проблеми щодо визначення теоретичних і організаційно-методологічних засад формування і стратегії розвитку страхового ринку в Україні у цілому та його окремих складових. З огляду на це:

1. Страхування треба розглядати як складне економіко-правове і соціальне явище, що безпосередньо впливає на всі сфери життєдіяльності громадян, суб'єктів господарювання, регіонів, галузей господарського комплексу і держави в цілому. Водночас під страховим ринком слід розуміти регульовану систему стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, що матеріалізуються в страхових, перестраховальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі.

2. Дослідження страхового ринку доцільно проводити з огляду на те, що він є складною багатоаспектною категорією, яка характеризується взаємозв'язком і взаємозумовленістю її окремих складових. А тому, недоліки чи помилки у забезпеченні належного рівня страхового захисту в одних його сегментах (інститутах) відразу негативно позначаються на інших і на всій їхній сукупності. Ось чому є гостра потреба під час прийняття стратегічних, а отже, і тактичних управлінських рішень урахувати всі чинники, що впливають на той чи інший результативний показник, їх взаємозв'язок і взаємозумовленість, прогнозувати конкретні наслідки реалізації певних заходів.

3. Під час вивчення основних системотворних елементів стратегічного розвитку страхового ринку необхідно брати до уваги складність сучасної ситуації, яка полягає в тому, що момент формування національного ринку страхових послуг збігся з переходом від адміністративно-командної економіки до ринкового господарства, а отже наявний стан, можливість нарощування й оптимізації фінансового потенціалу всіх його учасників як неодмінної передумови поступального розвитку цього ринку, негативно впливає на розмаїття об'єктивних і суб'єктивних чинників.

4. Розроблення теоретичних і організаційно-методологічних засад формування й стратегічного розвитку страхового ринку має охоплювати розкриття сутності й формулювання визначень категорій “страхування”, “страховий фонд”, “страховий ринок”, “регіональний страховий ринок”, “страхова політика”, “страховий потенціал регіонів”, “фінансовий механізм страхування”, “фінансовий потенціал страховика”, а також їхніх невід’ємних складових; з’ясування належності страхування до стадій відтворення, специфічних особливостей страхування та його функцій (функцій окремих його видів і учасників страхового ринку), а також класифікацій страхування, перестрахування, страхових ринків; уточнення трактування страхового ризику і випадку, організації страхування та його принципів (принципів формування його окремих складових і функціонування страхових компаній, визначення страхових внесків, засад побудови системи оподаткування страховиків, стратегічного управління в страхових компаніях); обґрунтування необхідності багатоаспектного розгляду питань державного регулювання й підходів до формування стратегії страховика в умовах сучасного ринку; визначення чинників і стратегічної моделі функціонування вітчизняного страхового ринку; визначення критеріїв ефективності функціонування страхових компаній для страхувальників, страховиків, страхової системи і держави в цілому; розроблення економіко-математичних моделей для визначення оптимальних значень основних результатів діяльності страхових компаній.

5. Оцінка рівня страхового захисту має проводитися з урахуванням дотримання принципів адекватності оцінюючих параметрів сутності процесів, що є предметом аналізу; комплексності (врахування усіх чинників, що впливають на той чи інший сегмент (інститут) страхового ринку); виявлення наявних чи потенційних проблем його функціонування; можливості вжиття необхідних превентивних, профілактичних чи корегувальних заходів щодо їх усунення або запобігання виникненню.

6. Розроблення основних напрямів стратегічного розвитку страхового ринку має передбачати зміну його сьогоденної моделі:

пріоритетом якої є страховик, що нав’язує споживачам вигідні йому види обов’язкового страхування, інші страхові продукти незалежно від стану їхнього платоспроможності, на модель, пріоритетом якої має бути страхувальник;

орієнтованої на масове споживання стандартизованих страхових продуктів, на модель, орієнтовану на врахування індивідуальних особливостей і потреб споживачів страхових послуг;

що фактично ігнорує брокерів і консультантів, відводячи їм другорядну роль так званої “інфраструктури” чи “каналів продажу” стандартизованих страхових

продуктів, на модель, для якої характерним буде розвиток у країні ринкового механізму страхового посередництва.

7. Стратегія необхідна для розвитку вітчизняного страхового ринку в цілому, його галузевих і регіональних сегментів, окремих страхових компаній і посередників, систем управління продажем.

II. В аналітичному плані – комплексний аналіз фактичного стану формування страхового ринку, функціонування вітчизняних страхових і перестраховувальних компаній та посередників. З огляду на це:

1. Аналізу проблем формування українського страхового ринку має передувати розгляд розвитку страхування в зарубіжних країнах, виявлення його загальних закономірностей і специфічних особливостей, що може забезпечити (звичайно, з урахуванням специфіки українського страхового ринку) можливу адаптацію позитивного зарубіжного досвіду до вітчизняних умов.

2. Оцінка статус-кво функціонування вітчизняного страхового ринку має здійснюватися з огляду на його спрямованість на повноцінний страховий захист громадян, суб'єктів господарювання, регіонів, галузей господарського комплексу, держави; сталість і ефективність функціонування; критичний аналіз чинної нормативно-правової бази, що регламентує всі аспекти здійснення страхової діяльності; її організаційно-методологічного, інформаційно-аналітичного, кадрового й технологічного забезпечення.

3. Предметом комплексного аналізу стали тенденції, проблеми функціонування страхових компаній, державного регулювання страхової діяльності, а також соціально-економічного розвитку держави в цілому, перебігу інтеграційних і глобалізаційних процесів на світовому страховому ринку.

4. Ретельному аналізу має бути піддано виконання таких вимог, що висуваються до стратегічного розвитку страхового ринку, як наявність його чіткої концепції, відповідних сценаріїв, адекватного нормативно-правового забезпечення, інформаційної бази для об'єктивного і всебічного моніторингу, належної координації зусиль усіх учасників ринку; забезпечення прозорості його функціонування; відповідності окремих кроків уряду і Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг стратегічним цілям; реальність вимог, що ставляться до окремих учасників страхового ринку.

5. Суттєвої уваги потребує і всебічний аналіз стану розроблення стратегій вітчизняних страхових компаній, економічна оцінка ефективності їхніх управлінських рішень щодо взаємопов'язаних завдань із ринкового позиціонування (тобто вибору споживацьких груп, на які в основному в перспективі орієнтуватиметься страховик при просуванні своїх послуг, а також низки страхових продуктів) й внутрішнього реформування (зміни технологій роботи з клієнтами, системи збору й обробки інформації, а також технології прийняття рішень і їх виконання).

III. У практичному плані – розроблення на підставі дослідження та порівняння стану, ефективності й тенденцій розвитку вітчизняного страхового ринку та його окремих сегментів і інститутів, державної політики в цій сфері, наявних форм і методів державного регулювання цього сектора національної економіки конкре-

тних пропозицій щодо стратегічного розвитку страхового ринку України. З огляду на це:

1. Необхідні розроблення й послідовна реалізація науково обґрунтованої політики стимулювання кількісного розвитку страхового ринку України і якісного удосконалення його клієнтської бази, тобто політики, здійснюваної в інтересах усіх потенційних вітчизняних страхувальників. Стратегія розвитку страхового ринку України має бути орієнтована насамперед на досягнення належного рівня особистого страхування, зокрема його довгострокових (накопичувальних) видів.

2. При визначенні перспектив розвитку вітчизняного страхового ринку обов'язково треба враховувати, що страхування не розвивається саме собою, а супроводжує економічне зростання у державі в цілому. Його успіхи і невдачі багато в чому залежать від макроекономічної ситуації. Тому умовами й передумовами розвитку страхового бізнесу є: економічне зростання і підвищення добробуту населення й доходів суб'єктів господарювання; наявність платоспроможного попиту на страхові послуги і відповідного йому попиту продуктового ряду; формування сприятливих страхуванню податкового режиму зокрема й інвестиційного клімату загалом; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує здійснення страхової діяльності; укорінення страхової культури і звички до страхування, усвідомлення економічної доцільності й необхідності страхування з боку фізичних і юридичних осіб; довгострокове планування страхового бізнесу, розроблення стратегії розвитку вітчизняного страхового ринку; залучення стратегічних інвесторів на вітчизняний страховий ринок; підвищення прозорості страхового бізнесу; оцінка страхового бізнесу за допомогою його капіталізації на фондовому ринку; розвиток самоорганізації страхового бізнесу, забезпечення ефективної діяльності професійних асоціацій і товариств із захисту прав страхувальників; формування сприятливого іміджу страхової галузі в очах населення тощо.

3. Подальший розвиток вітчизняного страхового ринку багато в чому визначатиметься зміцненням його наукового супроводження, оскільки без забезпечення пріоритетності наукових досліджень економічних і фінансових основ страхової діяльності не вдасться подолати превалюючу нині у страховому співтоваристві неадекватність оцінок стану і перспектив страхового бізнесу в Україні, з'ясувати напрями справжнього розвитку реального страхування. Особливо важливо, зокрема, забезпечити наукове дослідження економічних інтересів страхувальників, страховиків і держави й визначити конкретні шляхи їхнього поєднання, розглядаючи страхувальників як імператив, головну мету розширеного відтворення страхових відносин у нашій країні. Тобто інтереси страхувальників мають розглядатися як пріоритетні в системі інтересів, що забезпечують функціонування вітчизняного страхового ринку.

4. Для розвитку економічно стійкого, соціально справедливого й ефективного страхового ринку необхідно, щоб: схеми страхування не викривляли ринкових (цінових) сигналів; страхові тарифи і відшкодування забезпечували широку участь страхувальників у програмах страхування; страхування не компенсувало втрат через неправильні виробничі рішення; при розробленні страхового продукту враховувався феномен природного хеджування; обов'язково використовувалися

франшизи (участь страхувальника у збитках при настанні страхового випадку може значно мінімізувати проблему морального ризику); страхові схеми були легко доступними для розуміння і мали прозорий механізм реалізації; існував суворий контроль адміністративних витрат, особливо у випадку субсидіювання страхування державою; роль держави полягала передусім у створенні необхідного правового, економічного й організаційного забезпечення страхової діяльності; перед запуском програм страхування в масштабах країни відбувалася їх не апробація в пілотних регіонах; існувало чітке розмежування між ризиками катастрофічного характеру і ризиками, що страхуються.

5. Серед основних змін, затребуваних вітчизняним страховим ринком, мають стати: значне фінансове посилення страхових компаній, зростання їхнього технологічного рівня і підвищення надійності; розвиток інфраструктури ринку страхових послуг на основі законодавчого встановлення організаційних принципів і адекватного податкового режиму; забезпечення симбіозу обов'язкових і добровільних видів страхування; трансформація спрямованості державного регулювання й нагляду.

6. Стратегія розвитку регіональних страхових ринків в Україні має базуватися на: ґрунтовному аналізі тенденцій і перспективних напрямів їхнього розвитку; плануванні й прогнозі на підставі такого аналізу їхнього розвитку з виділенням держаних пріоритетів здійснення страхових процесів у регіоні, розробленням концепцій і програм розвитку регіональних страхових ринків; виокремленні управлінських блоків діяльності, пов'язаної з розвитком страхового ринку в регіонах; розподілі повноважень, прав і обов'язків; визначенні процедур управління розвитком регіонального страхового ринку; мотивації учасників регіонального страхового ринку; контролі й оцінці результатів діяльності з розвитку регіонального страхового ринку.

7. Стратегія розвитку страхових компаній по суті є цілеспрямованою політикою діяльності на ринку із забезпечення максимізації їхнього прибутку чи ринкової вартості завдяки виявленню й формуванню платоспроможного попиту на страхові послуги наявних і потенційних страхувальників та його задоволення. А тому, основними елементами такої стратегії мають бути ретельний аналіз страхового ринку, якісне поліпшення страхового портфеля, забезпечення ефективної фінансової політики, удосконалення технології страхової діяльності, підвищення кваліфікації персоналу. Майбутнє страхової компанії має визначатися за допомогою ієрархії стратегій, що охоплює три рівні: головну (корпоративну) стратегію, стратегію бізнесу і функціональну стратегію.

8. Особливе місце в загальній стратегії розвитку страхового ринку має належати стратегії формування й управління фінансовими ресурсами і фінансовим результатом страхової системи. Для розроблення ж дієвої фінансової стратегії страховика необхідні чітка постановка її мети/цілей, визначення програми конкретних заходів для її досягнення, ефективна організація виконання такої програми, налагодження контролю її реалізації, аналізу й оцінки можливих проміжних і кінцевих результатів.

9. Особливу увагу при розробленні фінансової стратегії страхової компанії слід сконцентрувати на повноті виявлення грошових доходів, мобілізації внутрішніх ресурсів, максимальному зниженні (звичайно, в розумних межах) собівартості страхових послуг, правильному розподілі й використанні прибутку, визначенні потреби в обігових коштах, раціональному використанні капіталу. Конкретні параметри максимізації тих чи інших фінансових показників можуть визначатися шляхом розроблення таких відповідних економіко-математичних моделей, як, наприклад, модель максимізації доходу страхової компанії для випадків дискретного й безперервного попиту; модель максимізації прибутку страхової компанії у загальному випадку і для конкретних розподілів випадкової величини кількості об'єктів, що збереглися, з певної фіксованої кількості застрахованих об'єктів; модель максимізації прибутку страхової компанії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 296 с.
2. Фурман В.М. Формування ефективної стратегії взаємодії страхових компаній та банків // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 137–141.
3. Фурман В.М. Світовий досвід комплексного страхування банківських ризиків // Фінанси України. – 2004. – № 1. – С. 118–122.
4. Фурман В.М. Основні напрями організації стратегічного управління в страхових компаніях // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 49–60.
5. Фурман В.М. Страхування ризиків зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання // Фінанси України. – 2004. – № 4. – С. 120–127.
6. Фурман В.М. Світові тенденції розвитку ринку страхових послуг // Економіст. – 2004. – № 8. – С. 50–53.
7. Фурман В.М. Організація маркетингової служби страхової компанії // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 125–133.
8. Фурман В.М. Вплив державної політики і системи управління на діяльність страховиків в Україні // Економіст. – 2004. – № 10. – С. 44–46.
9. Фурман В.М. Формування ефективного механізму врегулювання збитків при дорожньо-транспортних пригодах в Україні // Економіст. – 2004. – № 11. – С. 68–69.
10. Фурман В.М. Страховий ринок України: стан, проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 131–140.
11. Фурман В.М. Основні напрями стратегії розвитку ринку страхування в Україні // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). – 2005. – № 1.(28) – С. 67–73.
12. Фурман В.М. Шляхи активізації розвитку брокерської діяльності в Україні // Економіст. – 2005. – № 1. – С. 58–59.

13. Фурман В.М. Тенденції концентрації та централізації українського страхового ринку // *Фінанси, облік і аудит: Збірник наукових праць КНЕУ*. – К.: КНЕУ, 2005, вип. 2. – С. 157–163.
14. Фурман В.М. Розвиток нових технологій в страхуванні // *Фінанси України*. – 2005. – № 2. – С. 135–145.
15. Фурман В.М. Державне регулювання страхового ринку як чинник його стратегічного розвитку // *Економіка і прогнозування*. – 2005. – № 3. – С. 114–126.
16. Фурман В.М. Перспективи створення альянсів страхових компаній і банків в Україні // *Вісник Національного банку України*. – 2005. – № 4. – С. 20–22.
17. Фурман В.М. Страхові послуги для населення // *Фінанси України*. – 2005. – № 4. – С. 139–145.
18. Фурман В.М. Особливості формування страхових ринків з перехідною економікою // *Економіст*. – 2005. – № 8. – С. 74–76.
19. Фурман В.М. Страхування та його роль у соціально-економічних процесах // *Фінанси України*. – 2005. – № 8. – С. 145–152.
20. Фурман В.М. Основні напрями формування рекламної політики страхової компанії // *Ринок цінних паперів України*. – 2005. – № 9–10. – С. 73–79.
21. Фурман В.М. Соціально-економічні аспекти обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності автовласників // *Економіст*. – 2005. – № 10. – С. 62–63.
22. Фурман В.М. Особливості та сутність страхового ринку // *Фінанси України*. – 2005. – № 11. – С. 126–131.
23. Фурман В.М. Страхування в Росії та Україні – головні тенденції розвитку // *Вісник Донецького університету. Серія: Економіка і право* – 2005. – Вип. 2. – С. 225–232.
24. Фурман В.М. Как должна действовать система // *Финансовые услуги*. – 2002. – № 1. – 2. – С. 50–52.
25. Фурман В.М. Особенности страховых услуг для населения // *Финансовый директор*. – 2002. – № 3. – С. 54–57.
26. Фурман В.М. Тенденции создания финансовых групп // *Финансовый директор*. – 2002. – № 6. – С. 19–21.
27. Фурман В.М. Страхування й іпотека мають дружити // *Финансовые услуги*. – 2004. – № 1. – С. 48–49.
28. Фурман В.М. Отягчающие обстоятельства тянут вид назад // *Финансовые услуги*. – 2005. – №4. – С. 24–25.
29. Фурман В.М. Проблеми наукового та інформаційно-аналітичного забезпечення страхового ринку в Україні // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. – 2006. – № 81–82. – С. 52–54.
30. Фурман В.М. Сучасний стан та перспективи розвитку страхового ринку в Україні // *Матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. “Розвиток грошово-кредитних відносин в Україні”*. – 27 лютого 2004 р. – К. – С. 202–204.

31. Фурман В.М. Взаємовідносини страхових і банківських структур у процесі формування джерел і захисту кредитних вкладень // Матеріали наук.-практ. конф. “Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні”. – 18–19 листопада 2004 р. – К. – С. 453–457.

32. Фурман В.М. Про основні напрямки формування ефективного державного регулювання страхової діяльності в Україні // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. “Фінансово-кредитне стимулювання економічного зростання”. – 3–5 червня 2005 р. – К. – С. 253–255.

33. Фурман В.М. Світові тенденції взаємодії страхових компаній та банків // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Фінансово-економічні проблеми розвитку підприємництва в Україні”. – 6–7 жовтня 2005 р. – К. – С. 63–65.

34. Фурман В.М. Впровадження в Україні страхування ризиків банків при кредитуванні // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. “Наука та інновації – 2005” 17–31 жовтня 2005 р. – Т. 11. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 93.

35. Фурман В.М. Особливості формування страхових ринків країн з перехідною економікою // Матеріали V Міжнародного Ялтинського форуму учасників страхового ринку 19–23 вересня 2006 р. – С. 28.

АНОТАЦІЯ

Фурман В.М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. – ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено розкриттю сутності страхування, з’ясуванню прояву його специфічних особливостей, розгляду функціонального призначення й принципів, визначенню його ролі у соціально-економічних процесах, дослідженню теоретичних і організаційно-методологічних засад формування страхового ринку в Україні.

Розкрито сутність і особливості страхового ринку, з’ясовано вплив державного регулювання на його функціонування й стратегічний розвиток, визначено світові тенденції розвитку ринку страхових послуг, а також відмітні риси його формування у країнах із транзитивною економікою.

Представлено комплексний аналіз стану, тенденцій і проблем становлення вітчизняного страхового ринку. Дано оцінку нормативно-правовому забезпеченню страхової діяльності в Україні; з’ясовано особливості організаційно-методологічних, інформаційно-аналітичних, кадрових і технологічних засад формування вітчизняного страхового ринку.

Запропоновано напрями стратегічного розвитку страхового ринку в цілому, його складових: галузевих і регіональних сегментів, окремих страхових компаній і посередників, а також механізми їхнього досягнення.

Ключові слова: страхування, страховий ризик, страховий фонд, страховий ринок, страхова політика, державне регулювання страхового ринку, фінансовий механізм страхування, стратегія розвитку страхового ринку.

АННОТАЦІЯ

Фурман В.Н. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення і стратегія розвитку. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.04.01 – финансы, денежное обращение и кредит. – ГУ “Институт экономики и прогнозирования НАН Украины”, Киев, 2006.

Диссертация посвящена раскрытию на основе комплексного подхода социально-экономической сущности страхования, определению проявления его специфических особенностей, рассмотрению его функционального назначения и принципов, выявлению роли в социально-экономических процессах, систематизации теоретико-методологического обоснования категории “страхование”, исследованию теоретических и организационно-методологических основ формирования страхового рынка в Украине.

Раскрыта сущность, дана характеристика генезиса и проявления специфических особенностей страхового рынка, выявлена степень влияния государственного регулирования на его функционирование и стратегическое развитие, определены мировые тенденции развития рынка страховых услуг, а также отличительные черты формирования страховых рынков в странах с транзитивной экономикой.

Представлены результаты проведенного комплексного анализа реального состояния, тенденций и проблем становления отечественного страхового рынка. Дана критическая оценка нормативно-правовому обеспечению, регламентирующему организацию страховой деятельности в Украине; выявлены особенности и недостатки организационно-методологических, информационно-аналитических, кадровых и технологических составляющих формирования отечественного страхового рынка.

Введены в научный терминологический оборот и даны определения понятий: “страховая политика” – как части экономической политики правительства, курс, система мероприятий по обеспечению страховой защиты, управлению формированием и использованием страховых фондов; внедрению обязательного страхования; регулированию деятельности участников страхового рынка и повышению эффективности их функционирования; подготовке кадров; обеспечению интеграционных процессов; “страховой потенциал регионов” – как реального объема страховых услуг; имеющихся и потенциальных возможностей регионального страхового рынка, наличия факторов предоставления страховых услуг, обеспеченности его ресурсами; “финансовый механизм страхования” – как порядка и условий формирования и использования средств страховых фондов; совокупности финансовых стимулов, рычагов, инструментов, форм и методов регулирования процессов и отношений в сфере страхования.

Обоснована необходимость для обеспечения эффективного функционирования страхового рынка разработки и реализации обоснованной стратегии и определены требования к ней. Предложены направления стратегического развития страхового рынка Украины в целом и его составляющих: отраслевых и региональных сегментов,

отдельных страховых компаний и посредников, а также конкретные механизмы их достижения.

Ключевые слова: страхование, страховой риск, страховой фонд, страховой рынок, страховая политика, государственное регулирование страхового рынка, финансовый механизм страхования, стратегия развития страхового рынка.

ANNOTATION

Vasyl M. Furman. Insurance market in Ukraine: problems of establishment and development strategy. – Manuscript.

Dissertation for a Doctor's Degree in Economics by specialty 08.04.01 – Finance, Money Turnover and Credit. – Institute for Economics and Forecasting NAS of Ukraine, Kyiv, 2006.

The dissertation is aimed at disclosing the insurance essence, clarification the display of its specific peculiarities, disclosing its functions and principles, determination of its role in social-economic processes, researching the theoretical, organizational and methodological grounds of the Ukrainian insurance market forming.

It opens the essence and peculiarities of the insurance market, clarifies the government regulation influence on it's functioning and development, determines universal trends of insurance market development, and peculiar features of its forming in transitive economy countries.

The dissertation presents integrated analysis of the state, trends and problems in formation the national insurance market. Gives estimation to the legal maintenance of the insurance activity in Ukraine, clarifies the specific of the organizational and methodological, informational and analytical, staff and technological grounds of the Ukrainian insurance market.

It offers directions for strategic development of the insurance market in general, its constituents: branch and regional segments, single insurance companies and intermediary, as well as mechanism of its achievement.

Key words: insurance, insurance risk, insurance fund, insurance market, insurance politics, government regulation of the insurance market, financial mechanism of the insurance, development strategy of the insurance market.